

I den förra meningen var Gorbatjovs företag omöjligt. De människor, som skulle ha kunnat bära upp hans önskade förändring, både nationellt och internationellt, var inte villiga att på allvar fatta de beslut, och vidta de åtgärder, som behövdes. Några, som Ronald Reagan och Boris Jeltsin, drog cyniskt fördel av hans idealism, som de tolkade som svaghet.

I den andra meningen vill jag tro att Gorbatjovs företag var möjligt. Om alla medlemmar i det kommunistiska partiet förvandlats till verkliga reformvänner, villiga att uppge egna privilegier och allvarligt inriktade på att genomföra perestrojkan, gissar jag att de hade lyckats. De hade i så fall mötts av ett stort folkligt gensvar och genomfört ungefär vad Gorbatjov skisserade. Och Väst borde ha kunnat blåsa av det kalla kriget, i stället för att söka dra nytta av Rysslands svaghet.

Hur mycket bättre hade världen i så fall varit!

TORBJÖRN TÄNNSJÖ

Kort om yttrandefrihet

Nigel Warburton. Översättning: Roland Poirier Martinsson. Fri Tanke, 2011, 135 s. ISBN 978-91-86061-18-0

Kort om yttrandefrihet är del i Fri Tankes *Kort om*-serie. I denna lilla bok utlovar filosofen Nigel Warburton att ge läsaren en ”kritisk överblick av huvudargumenten för yttrandefriheten, dess värde och gränser” (s. 12).

Boken är översatt till svenska av Roland Poirier Martinsson. Översättningen är lättläst och tillgänglig. Jag har inte tagit del av originaltexten, men jag utgår här från att översättningen gör rättvisa åt Warburtons ord.

En bok som reder ut yttrandefriheten och dess värde är angelägen. I politiska debatter ses yttrandefrihet ofta som ett självklart och grundläggande värde. Många kritiserar Kina för att deras systematiserade internet-censur begränsar yttrandefriheten. Samtidigt försöker USA och Storbritanniens regeringar hindra visselblåsaren Edward Snowden från att yttra sig. Även i svensk debatt återopas yttrandefriheten, som när regeringen förra året föreslog att skärpa lagen mot smygfotoografering. Kritiker menade att den nya lagen ”begränsar grundläggande rättigheter till informationsfrihet och yttrandefrihet” (DN debatt 25 mars 2013). Men likt andra positivt laddade politiska termer som ”demokrati”, ”frihet” och ”rättvisa” är det inte klart vad värdet av yttrandefrihet egentligen består i. Jag mottog därför *Kort om yttrandefrihet* med intresse.

Warburton inleder med en utredning av centrala begrepp. Han betonar att utgångspunkten inte är lagtexttolkning. Warburton är intresserad av att analysera mer generella aspekter av hur yttrandefrihet ska

förstås och värderas. Boken handlar om yttrandefrihet som ett moraliskt begrepp, inte som ett juridiskt.

I andra kapitlet får vi en utförlig beskrivning av John Stuart Mills inflytelserika försvar av yttrandefriheten. Mills position är intressant. Som bekant menar Mill att vi inte har tillåtelse att hindra andra vuxna människor från att göra som de vill, om vad de vill göra inte skadar andra. Denna syn är vad Warburton kallar ”Mills skadepincip”. Samtidigt har Mill även ett positivt argument för att just friheten att yttra sig är särskilt värdefull. Hans poäng är mycket förenklat att generell yttrandefrihet är av godo eftersom fria yttranden bidrar till att stärka kunskapen i samhället. Om en yttrad ståndpunkt är sann, menar Mill att den uppenbart är av godo. Om den är falsk, måste den ändå bemötas och genom att utforma bemötandet blir vi stärkta i vår tro på det sanna.

Efter de två inledande kapitlen ägnas huvuddelen av boken åt återgivelse och korta analyser av olika aktuella situationer som gett upphov till debatter om yttrandefrihetens status. Tonvikten ligger på tillämpning.

Bokens behållning är dessa korta återgivelse och kommentarer av faktiska debatter. Warburton visar här verkligen sin förmåga att sammanfatta och tydliggöra komplicerade resonemang, samma förmåga som gjort hans podradioprogram *Philosophy Bites* så framgångsrikt med mer än 19 miljoner nedladdningar sedan starten 2007. Här finns mycket matnyttigt underlag för tillämpad etik. Händelserna och efterföljande debatter beskrivs klart och opartiskt. Vi får läsa om förintelseförnekare, Satansverserna, Monty Pythons *Life of Brian*, Muhammedbilderna i Jyllands-Posten, Robert Mapplethorpes fotografier, kommentarfälten på internet, och mycket mera. Diskussionen som följde dessa verkliga fall visar tydligt hur viktigt det är med väldefinierade begrepp och genomtänkta argument. Här finns alltså behov av filosofiska verktyg, både begreppsliga och normativa. Tyvärr använder Warburton långt från hela verktygslådan.

EN ONÖDIGT SNÄV SYN PÅ FRIHET

Warburton inleder som sagt med att definiera begreppen. Ett yttrande innefattar enligt honom alla möjliga former av uttryck. Det kan vara allt från ett uttalat ord till en pjäs, en film eller en text. Vidare är yttrandefriheten, enligt Warburton, en *negativ frihet*. Han lutar sig här mot Isaiah Berlins distinktion mellan frihet i positiv eller negativ bemärkelse:

Du är fri att göra något i denna negativa bemärkelse om det inte finns någon som hindrar dig att göra det. [...] Positiv frihet är i stället friheten att faktiskt kunna uppnå det du önskar. Kanske har du inre, psykologiska spärrar som hindrar dig från att uttrycka dig själv som du skulle vilja, trots att det inte finns någon som

aktivt hindrar dig från att tala. [Du är] i sådana fall fri i den negativa bemärkelsen, men inte i den positiva. (s. 18)

Exakt hur det här ska förstås är svårt att reda ut. Att ha önskningar om två oförenliga saker skulle till exempel enligt den här definitionen vara tillräckligt för att göra oss positivt ofria, men det låter underligt. Och vad menas med ”som du *skulle* vilja” (min kursivering)?

Berlins distinktion mellan negativ och positiv frihet är tyvärr varken särskilt belysande eller tydlig. Distinktionen utgår från att det går att göra en användbar och normativt neutral skillnad mellan hinder-från och möjlighet-till. Det är tveksamt om det går. Ett typiskt sätt att försöka illustrera distinktionen är att en person som lider av *arachnofobi* är negativt fri att gå förbi en spindel (det finns inget egentligt hinder), men inte positivt fri (fobin gör att personen inte har möjlighet). Men i fall som detta tycks den relevanta distinktionen snarare vara mellan vad det är som har frihet, och vad som räknas som relevanta externa hinder, och vad personen är fri att uppnå. Agenten i egenskap av sin ”faktiska vilja”, det vill säga den vilja¹ personen har givet alla dennes faktiska psykologiska dispositioner (önskningar, trosföreställningar, osv.), hindras inte att uppnå det hon vill, nämligen stanna. Hon hindras däremot från att fortsätta gå eftersom spindeln utgör ett hinder. Hon är således både fri och ofri i negativ bemärkelse. För att vi ska kunna säga att agenten är ofri att göra det den vill, måste vi säga att hon i någon mening ändå vill gå förbi spindeln, och att denna ”djupare vilja” hindras av spindeln i kombination med fobin. Inte heller i det här senare fallet är dock distinktionen hinder-från/möjlighet-till relevant. Personen i egenskap av sin ”djupare vilja” är hindrad av spindeln+fobin och har ingen möjlighet att göra något åt detta.

Hur ska vi då förstå Warburtons syn på yttrandefrihet? Vi kan få en bättre bild om vi följer MacCallum (1967) och analyserar frihet som en triadisk relation: frihet för någon, från något, till något. Poängen är att vad vi menar med frihet kan variera med (i) vad vi innefattar i referensen till föremålet för frihet, dvs. agenten, (ii) vad vi innefattar i referensen till de begränsande faktorerna, dvs. vad som räknas som hinder, och slutligen (iii) vad agenten i avsaknad av begränsande faktorer kan göra eller uppnå. Genom att granska Warburtons text utifrån denna triadiska relation får vi en tydligare bild av vad boken egentligen handlar om.

(i) Vad menar Warburton att yttrandefriheten ger oss *frihet till*? Han menar inte att yttrandefrihet betyder friheten att alltid kunna yttra det

¹Hur man preciserar vad vår vilja består i lämnar jag öppet. Jag tänker mig dock att viljan på något sätt motsvaras av en persons önskningar, trosföreställningar, osv., rörande de handlingsalternativ personen möter.

vi råkar vilja. Likt Locke tänker sig Warburton att vissa moraliska begränsningar är kompatibla med att vi fortfarande är fria. Dessa gränser förstås bäst som gränser för just vad yttrandefriheten innebär att vi är fria att göra eller uppnå. Det framgår senare att Warburton tänker sig att Mills skadepincip markerar gränsen. Yttrandefrihet betyder här alltså friheten att yttra det vi vill, så länge vi därigenom inte skadar någon annan.

(ii) Vad är enligt Warburton yttrandefriheten en *frihet från*? För det första menar han att de enda relevanta begränsningarna är sociala begränsningar, det vill säga hinder som utgörs av andra personer eller gruppers agerande. Du är fri att yttra dig ”om det inte finns *någon* som hindrar dig att göra det” (s. 18, min kursivering). Vidare tycks Warburton utgå från att det bara är när vi stöter på sociala hinder som *avser* att hindra vårt yttrande som yttrandefriheten begränsas. Som exempel på hinder nämner han ”censur, inspärning, restriktiva lagar, faktiska och implicita hot om våld”, etc. (s. 18).

Denna avgränsning till avsedda hinder leder till att viktiga normativa frågor helt utelämnas. Moderna tänkare om politisk frihet, som Phillip van Parijs och Gerald Cohen, har betonat hur även icke-avsedda effekter av andras handlingar kan utgöra relevanta hinder för vår frihet. En omfattande privatisering av det allmänna rummet (t.ex. gallerior i stället för torg) borde kunna ses som ett relevant hinder för hur vi kan yttra oss, även om varje enskild privatisering inte har som avsikt att hindra yttranden.

(iii) Avslutningsvis behöver vi också klargöra vem, eller vad, som enligt Warburtons syn är *innehavare av yttrandefrihet*. Warburtons uttalade fokus på ”negativ frihet” kan nu ges en precisare innebörd. Han tycks tänka sig att huruvida vi har yttrandefrihet beror på huruvida vi, i egenskap av vår ”faktiska vilja”, är fria att yttra oss. Detta kan kontrasteras med vad jag tidigare löst kallade en ”djupare vilja”. Hur vår faktiska vilja formats av yttre faktorer är alltså i den här boken irrelevant för frågan om vi har yttrandefrihet. Enligt Warburton är det endast om vi hindras att exekvera i enlighet med vår faktiska vilja som vi är ofria, oavsett hur denna vilja formats.

Bokens kritiska diskussion om yttrandefrihetens värde hade varit mycket mer intressant om den såg bortom det vi faktiskt råkar vilja. De senaste decennierna har mycket forskning inom politisk filosofi inriktats på att undersöka vilken betydelse sociala normer och värderingar kan ha för vad vi i en viss situation faktiskt vill. Den här forskningen har gett oss flera verktyg för att analysera hur vår vilja kan påverkas av vad vi tror andra vill och gör. Vi kan enkelt föreställa oss ett samhälle där människor kategoriseras enligt kön och att det finns en spridd, allmänt accepterad,

uppfattning att bara människor av det ena könet ska yttra sig. Jag tycker det är svårt att hävda att ett sådant samhälle kan ha fullgott skydd för yttrandefrihet, men enligt Warburtons analys påverkar sådana normer inte yttrandefriheten.

VARFÖR ÄR DÅ YTTRANDEFRIHETEN SPECIELL?

När vi nu rett ut vad Warburton tänker sig att yttrandefriheten är, blir en naturlig följdfråga: Vad är det som gör yttrandefrihet i Warburtons tappning speciell, till skillnad från den klassiska liberalismens generella frihet som säger att vi alltid ska få göra som vi vill så länge som vad vi gör inte skadar någon annan? Inte mycket tyvärr.

Warburton tar förvisso upp ett par argument för att yttrandefriheten har ett särskilt värde. Han nämner skissartat Dworkins idé att yttrandefrihet är en förutsättning för ett legitimt demokratiskt statsskick och han beskriver mycket kortfattat tanken att yttrandefrihet är viktigt för människors självrespekt. Som sagt ges även plats åt Mills argument att en generell yttrandefrihetsprincip är instrumentell för att stärka kunskapen i samhället. Problemet är att dessa positiva argument för yttrandefriheten blir överflödiga i analysen eftersom yttrandefriheten endast ses som friheten för vår faktiska vilja, från avsedda sociala hinder. Kvar blir skadepincipen. En bit in i boken tycks Warburton själv inse detta när han konstaterar att "[d]et enda staten bör bry sig om är huruvida yttranden orsakar eller anstiftar till faktisk skada mot andra människor" (s.80). Det som återstår för hans kritiska granskning blir bara frågan om, och på vilket sätt, yttranden kan skada.

I bokens tredje och fjärde kapitel hamnar fokus främst på vad som ska räknas som skada. Detta är inte en ointressant diskussion, även om den som sagt bara belyser en begränsad del av de normativa frågor som fallstudierna väcker. Warburton fjärmar sig från den smala tolkningen att endast direkt fysisk skada ska räknas. Han tillåter till exempel att hatiska yttranden kan räknas som skada om de hotar någons värdighet och självrespekt (s. 72). Överlag menar Warburton att skadorna som yttranden kan innebära är förhållandevis små och att vikten av att staten inte hindrar personer att göra det de faktiskt vill väger ofta tyngre. Censur av pornografi ska till exempel undvikas, även om "dålig pornografi" orsakar viss skada, eftersom "[f]aran är uppenbar att censorn, i sin vilja att förhindra tillgång till de mest triviala och tomma formerna av pornografi, tar i för mycket och utesluter material som har ett kulturellt värde. Det vore ett för högt pris" (s. 87). Samtidigt utesluter han inte att det finns situationer då kostnaden av den skada vissa yttranden kan orsaka är tillräckligt hög för att ett lagstadgat hinder är rimligt.

I det femte och avslutande kapitlet breddas den kritiska diskussionen

något. Inledningsvis diskuteras att datornätverkens omfattning, avsaknad av granskning (i traditionell tappning) och anonymitet tycks kunna ha konsekvenser för omfattningen av de skador som en avsaknad av hinder mot yttrande kan leda till. Warburton menar att detta kan vara ett problem, och att lösningen måste vara att ansvarsfördelning och reglering av internet ständigt måste ses över och omprövas (s. 102).

I andra halvan av det sista kapitlet noteras hur upphovsrätten, eller snarare den ekonomiska komponenten i upphovsrätten, utgör ett hinder av yttrandefriheten. Här tycks det finnas en intressant konflikt att analysera. Tyvärr nöjer sig Warburton med att konstatera att när det gäller upphovsrätten ”finns det en praktisk lösning som utvecklats historiskt för att balansera skaparnas och användarnas intressen, som tycks upphäva frågan om yttrandefrihet” (s. 114). I stället för en kritisk analys av de rådande principerna godtar Warburton här alltså en avsedd social begränsning av yttrandefriheten med hänvisning till att begränsningen utvecklats historiskt.

AVSLUTANDE KOMMENTARER

Som introduktion till faktiska debatter om politisk yttrandefriheten är det här en bra bok. Som introduktion till värdet av yttrandefrihet lämnar den en hel del att önska. Den som vill ha en bra översikt av argumenten för yttrandefrihetens värde bör i stället läsa första kapitlet i Barendts *Freedom of Speech* (2007).

Jag vill avslutningsvis betona att boken är trevligt skriven och lättillgänglig. Den vänder sig till en intresserad allmänhet och inte till filosofiskolade akademiker. Warburton lägger inte fram en egen teori, han försöker snarare blottlägga, förklara och kritisera argument som förts fram i debatten. Min kritik ska inte förstås som att jag menar att Warburton borde ha skrivit boken mer tekniskt. Däremot borde han, givet sitt uttalade syfte, haft en bredare och tydligare tolkning av vad yttrandefrihet är. Den tolkning som han utgår från i den här boken är smal och moraliskt sett relativt ointressant.

REFERENSER

- Barendt, E. 2007. *Freedom of Speech*. Oxford: Oxford University Press.
 MacCallum, G. C. 1967. ”Negative and Positive Freedom”. *The Philosophical Review* 76, nr 3, s. 312–34.

MATS INGELSTRÖM